

शिक्षणातील नवविचार प्रवाह विद्यार्थी शिक्षकांसाठी आवश्यक डिजिटल साक्षरता

श्री. प्रदिप बळवंत पाटील

एम.ए., एम.एड., सेट. (शिक्षणशास्त्र)

सहाय्यक प्राध्यापक,

कर्मवीर हिरे महाविद्यालय, गारगोटी.

ई-मेल-pbpatiledu@gmail.com

प्रस्तावना

अध्ययन आणि अध्यापनामध्ये डिजिटल साधनांचा

आणि तंत्रज्ञानाचा नाविन्यपूर्ण वापर केला जातो आणि बऱ्याचदा त्याला तंत्रज्ञान वर्धित शिक्षण किंवा ई-लर्निंग म्हणून संबोधले जाते. डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या वापराचा अभ्यास केल्याने शिक्षकांना त्यांनी शिकवणाऱ्या अभ्यासक्रमांमध्ये गुंतवणूकीच्या संधीची रचना करण्याची संधी मिळते आणि हे मिश्रित किंवा पूर्णपणे ऑनलाईन अभ्यासक्रम आणि प्रोग्रामचे स्वरूप होऊ शकते.

डिजिटल तंत्रज्ञानाचा प्रसार, शिक्षणाद्वारे प्राप्त करण्याच्या पद्धतीमध्ये आमूलाग्र बदल घडून येत आहे. शिक्षणाच्या डिजिटलाईझेशनमुळे शैक्षणिक कार्यक्रमांचा प्रसार दिवसेंदिवस वाढतच आहे. ज्यायोगे एकूणच शिकण्याच्या पद्धतीत अधिक सहभाग वाढत आहे. स्मार्टबोर्ड, MOOC, टॅब्लेट आणि लॅपटॉप इत्यादी नवीन साधनांच्या आगमनाने महाविद्यालय आणि शाळांमध्ये शिक्षणाची पद्धत बदलली आहे. प्रत्येकासाठी जागतिक दर्जाचे शिक्षण अनुभव समाविष्ट करण्यासाठी ही एक शक्तिशाली प्रणाली देखील आहे. एज्युकेशन टेक कंपन्या सध्या योग्य शैक्षणिक सुविधा मिळविण्यासाठी धडपडत असलेल्या लोकांकडून शिक्षणापर्यंत पोहोचण्यासाठी नवीन उपाय शोधण्यासाठी सतत प्रयत्न करीत आहेत.

ऑनलाईन अहवालानुसार, जगभरातील तरुण लोकांची भूतकाळात ऑनलाईन अभ्यासक्रम घेतल्याची नोंद सतत वाढत आहे. डिजिटल शिक्षणाचा उत्तम भाग म्हणजे आपण एकदाच संसाधने तयार करू शकता आणि येणाऱ्या

पिढ्यांसाठी याचा अनेक वेळा वापर करू शकता. अशा प्रकारे बरीच संसाधने आणि प्रयत्नांची बचत होते. डिजिटल शिक्षण सहकार्यात्मक शिक्षणाच्या संकल्पनेत अग्रगण्य होण्यास मदत करते.

डिजिटल साक्षरता संकल्पना :

१९९७ मध्ये पॉल गिल्स्टर यांनी त्यांच्या "The Digital Literacy" या पुस्तकात डिजिटल साक्षरता हा शब्द प्रथमच वापरला. त्यांनी याचे वर्णन डिजिटल युगातील साक्षरता म्हणून केले आणि सांगितले की, एक डिजिटल साक्षर व्यक्ती ही विविध डिजिटल स्रोतांमधून माहिती समजून घेतो आणि तिचा वापर करतो.

एशेट-अल्कालाई (२००४) यांनी डिजिटल साक्षरतेची व्याख्या डिजिटल युगातील एक जगण्यासाठी आवश्यक कौशल्य म्हणून केली आहे, ज्यामध्ये डिजिटल वातावरणात समस्या सोडवणे आणि कार्यक्षमता वाढवण्यासाठी आवश्यक असलेली कौशल्ये व रणनीती यांचा समावेश असतो.

डिजिटल साक्षरता ही वापरकर्त्यांना डिजिटल वातावरणात कार्य करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या गुंतागुंतीच्या बौद्धिक, भावनिक आणि सामाजिक कौशल्यांचा विस्तृत संच समाविष्ट करते.

UNESCO Institute for Statistics (2018) यांनी डिजिटल साक्षरतेची व्याख्या अशा प्रकारे केली आहे:

"रोजगार, प्रतिष्ठित काम आणि उद्योजकतेसाठी डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने सुरक्षित व योग्य पद्धतीने माहिती प्राप्त करणे, व्यवस्थापित करणे, समजून घेणे, एकत्रित करणे, संवाद साधणे, मूल्यांकन करणे आणि निर्माण करण्याची क्षमता म्हणजे डिजिटल साक्षरता."

Gilster (1997) या तज्ञाच्या मते डिजिटल साक्षरता म्हणजे विविध स्वरूपातील डिजिटल तंत्रज्ञानाचा संगणकाच्या साहाय्याने वापर करण्याची क्षमता होय.

डिजिटल साक्षरता हा साक्षरतेचा एक आधुनिक प्रकार आहे आणि सातत्याने विस्तारत जाणारी एक ज्ञान शाखा आहे डिजिटल साक्षरता यामध्ये फक्त संगणक साक्षरता अपेक्षित नाही तर त्या सोबतच इतर कौशल्यांचाही डिजिटल साक्षरतेमध्ये समावेश होतो डिजिटल साक्षरतेची वैशिष्ट्ये Milanovic, A., et. al. (2020) व इतर तज्ञांनी दिलेली आहेत ती पुढील प्रमाणे.

- शिक्षण रोजगार दैनंदिन जीवनातील कामे डिजिटल माध्यमांद्वारे करण्याची क्षमता होय.
- व्यक्तिगत विकासासाठी व दैनंदिन कार्यासाठी एखाद्या व्यक्तीची डिजिटल माध्यमे वापरण्याची क्षमता होय.
- डिजिटल साक्षरता ही माध्यम साक्षरता, दृक साक्षरता आणि माहिती साक्षरता या साक्षरतेची साधर्म्य असणारी साक्षरता आहे.
- डिजिटल साक्षरतेमध्ये ज्ञान मिळवणे अभिवृत्ती व अभिक्षमता विकसित करणे व भविष्यातील संधींचा शोध घेणे इत्यादी घटकांचा समावेश होतो.

विद्यार्थी शिक्षकामध्ये प्रशिक्षणामध्ये तांत्रिक, संज्ञात्मक, सामाजिक आणि भावनिक कौशल्य विकसित केल्यानंतर विद्यार्थी शिक्षकांकडून काय अपेक्षा केली जाते हे देखील त्याने स्पष्ट केले आहे. विद्यार्थी शिक्षकाने भविष्यातील शिक्षणासाठी तयार असणे गरजेचे आहे. त्यासाठी त्याच्याकडे पुढील कौशल्य असणे गरजेची आहेत.

- संगणकाची मूलभूत कौशल्य आत्मसात करणे आणि नियमितपणे माहिती मिळवणे.
- एखाद्या विषयावर संशोधन करण्यासाठी आणि ज्ञान मिळविण्यासाठी डेटा प्रभावीपणे शोधणे, ओळखणे आणि मूल्यांकन करणे.
- कामे पूर्ण करण्यासाठी, समस्या सोडवण्यासाठी आणि सामग्री तयार करण्यासाठी सर्वात योग्य तांत्रिक साधनांचा वापर करण्यात प्रवीणता मिळविणे.
- इंटरनेट आणि ऑनलाइन समुदायात जबाबदार वापरकर्ते म्हणून काम करणे.

मिलानोविच, ए., आणि इतर, २०२०

डिजिटल साक्षरतेची तत्वे :

डिजिटल साक्षरतेची तत्वे खालील प्रमाणे:

- **आकलन** : एखादी गोष्ट साकल्याने समजावून घेण्याची व्यक्तीची क्षमता म्हणजे आकलन होय. डिजिटल माध्यमातून प्राप्त होणाऱ्या माहितीचा सारांश समजून घेणे, त्यावर चिंतन करणे आणि ती संकल्पना स्पष्टपणे समजून घेण्याची क्षमता म्हणजे आकलन होय.
- **परस्परावलंबन** : डिजिटल साक्षरतेचे हे दुसरे तत्त्व आहे. यामध्ये एक माध्यम दुसऱ्या माध्यमाशी कसे निगडीत आहे. माहिती मिळवण्यासाठी विविध माध्यमे कशी वापरायची या क्षमतेचा समावेश होतो.
- **सामाजिक घटक**: प्रसारमाध्यमे लोकांपर्यंत संदेश किंवा माहिती पोहोचविण्याचे काम करतात. प्रसारमाध्यमांचे दीर्घकालीन यश हे माहितीचे प्रसारण आणि ती माहिती प्राप्तकर्त्यांपर्यंत निर्धारितरित्या पोहोचणे यावर अवलंबून असते.

भारतातील डिजिटल शिक्षणासंदर्भातील उपक्रम :

भारतात कोविड 19 महामारीच्या काळात डिजिटल शिक्षण हेच विद्यार्थ्यांसाठी एकमेव अध्ययन आणि अध्यापनाचे माध्यम बनले होते. भारत सरकारने विविध एप्लीकेशन्स, प्लॅटफॉर्म, चॅनल्स आणि अन्य साधनांचा वापर करून आभासी शिक्षण (Virtual Education) पुरवण्यासाठी अनेक कार्यक्रम राबवले आहेत. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये देखील शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यावर भर देण्यात आला आहे. या धोरणात डिजिटल साधनांनी सुसज्ज वर्गखोल्यांची निर्मिती करण्याचा उद्देश मांडण्यात आला आहे. तसेच नॅशनल एज्युकेशन टेक्नॉलॉजी फोरम (NETF) स्थापन करण्याचा प्रस्ताव राष्ट्रीय शिक्षण मोहिमेच्या अंतर्गत ठेवण्यात आला आहे. NEP 2020 नुसार तंत्रज्ञान व अध्यापन पद्धतींचा समन्वय हा शैक्षणिक गुणवत्तेमध्ये सुधारणा आणि परिवर्तन घडवण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे. या धोरणानुसार शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा असा उपयोग केला जाईल की, जो विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक अनुभवसमृद्ध करेल, वैयक्तिक शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देईल आणि डिजिटल दरी (Digital Divide) भरून

काढण्यास मदत करेल. अभ्यासक्रमात डिजिटल शिक्षण हा एक मुख्य घटक म्हणून समाविष्ट केला जाईल. ज्यामध्ये डिजिटल साक्षरता, चिंतनात्मक विचार आणि समस्या निराकरण क्षमतेचा विकास यावर भर दिला जाईल. भारत सरकारने शिक्षण प्रणालीचे रूपांतर करण्यासाठी राबवलेल्या काही डिजिटल शिक्षण उपक्रमांमध्ये खालील गोष्टींचा समावेश होतो.

१. DIKSHA (डिजिटल इन्फ्रास्ट्रक्चर फॉर नॉलेज शेअरिंग) :

२०१७ मध्ये 'एक राष्ट्र एक डिजिटल प्लॅटफॉर्म' या उपक्रमांतर्गत हा उपक्रम सुरू करण्यात आला आहे. हा प्लॅटफॉर्म वेब पोर्टल्स आणि मोबाईल ॲप्लिकेशन्सद्वारे भारतातील सर्व राज्यातील शाळांसाठी उपलब्ध आहे. इयत्ता पहिली ते बारावी पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना शिक्षण सामग्री उपलब्ध करून देणे हा या उपक्रमाचा उद्देश आहे.

२. VidyaDaan (विद्यादान) :

हा एक संपूर्ण देशव्यापी उपक्रम आहे, ज्याच्या माध्यमातून देशातील नागरिकांना विशेषतः विविध भागातील व्यक्ती आणि संस्थांना शिक्षण क्षेत्रासाठी ई लर्निंग साधने प्रदान करण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे. याचा उद्देश असा आहे की, भारतातील विद्यार्थ्यांना उच्च गुणवत्तेचे शिक्षण सतत मिळत राहावे.

३. PM e-Vidya (पीएम ई- विद्या):

भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाने शिक्षणाला आधार देण्यासाठी आणि शिक्षक व विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षण अधिक सुलभ करण्यासाठी ICT (माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान) चा वापर करत पीएमई विद्या हा एक नवीन आणि वैशिष्ट्यपूर्ण उपक्रम सुरू केला आहे. या उपक्रमाद्वारे अनेक प्लॅटफॉर्मवर आधारित शैक्षणिक साधनांचा व्यापक संच उपलब्ध करून दिला जातो. यात दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी डिजिटल व इंटरनेट सामग्री, कम्प्युनिटी रेडिओ, पॉडकास्ट आणि १२ DTH टीव्ही चॅनल्स यांचा समावेश आहे. या उपक्रमाद्वारे देशभरात उपलब्ध विविध प्रसारण प्लॅटफॉर्मचा उपयोग करून शैक्षणिक सामग्री ऑडिओ आणि व्हिडिओ स्वरूपात प्रसारित केली जाते.

४. ePathshala (ई – पाठशाला) :

हा उपक्रम राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (NCERT), मानव संसाधन विकास मंत्रालय (MHRD) आणि भारत सरकार यांच्या संयुक्त प्रयत्नातून सुरू करण्यात आला आहे. नोव्हेंबर २०१५ मध्ये सुरू करण्यात आलेली ई पाठशाला हा एक डिजिटल प्लॅटफॉर्म आहे, ज्यामार्फत शैक्षणिक ई-साधने जसे की मासिके, ऑडिओ, व्हिडिओ, पाठ्यपुस्तके तसेच अन्य छापील व इतर साहित्य प्रदर्शित व प्रसारित करण्यात येते.

५. SWAYAM (स्वयंम) :

SWAYAM म्हणजे (Study Webs of Active Learning for Young Aspiring Minds) होय. राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (NCERT) या संस्थेला इयत्ता नववी ते बारावीपर्यंतच्या शालेय शिक्षणासाठी MOOCS (Massive Open Online Courses) तयार करण्यासाठी आणि प्रसारित करण्यासाठी राष्ट्रीय समन्वयक म्हणून SWAYAM वर नियुक्त केले आहे. या मोबाईल ॲपच्या व पोर्टलच्या माध्यमातून हे अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना सहजपणे उपलब्ध करून दिले जातात.

६. NISHTHA (निष्ठा) :

शालेय मुख्याध्यापक व शिक्षकांच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी निष्ठा हा एक क्षमता वृद्धी कार्यक्रम आहे. ज्याचा उद्देश एकत्रित शिक्षक प्रशिक्षणाद्वारे शालेय शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारणे हा आहे. हा उपक्रम ऑगस्ट २०१९ मध्ये केंद्रीय मानव संसाधन विकास मंत्री श्री रमेश पोखरीयाल यांच्या हस्ते सुरू करण्यात आला होता. हा कार्यक्रम प्राथमिक शाळांच्या मुख्याध्यापक आणि शिक्षकांची कौशल्य व क्षमतांचा विकास करणे यासाठी सुरू करण्यात आला होता. निष्ठा हा जगातील सर्वात मोठ्या शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांपैकी एक मानला जातो. या व्यापक प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा मुख्य उद्देश शिक्षकांना सक्षम आणि प्रेरित करणे, जेणेकरून ते विद्यार्थ्यांमधील चिंतनशील विचारसरणी वाढवू शकतील आणि त्यांचा समग्र विकास घडवून आणू शकतील हा आहे.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 नुसार डिजिटल शिक्षण शालेय अभ्यासक्रमामध्ये हळूहळू समाविष्ट केले जाईल. सुरुवात प्राथमिक स्तरापासून केली जाईल, माध्यमिक शाळेच्या स्तरावर विद्यार्थ्यांना विविध डिजिटल साधनांसाठी प्रवेश मिळेल जसे की, ऑनलाईन चाचण्या, सिमुलेशन आणि परस्परसंवादी शिक्षण साधने. या माध्यमातून विद्यार्थी त्यांच्या गतीने शिकू शकतील आणि अध्ययन विषयाशी अधिक खोलवर व परस्परसंवादी पद्धतीने जोडले जातील. भारत सरकारकडून घेतल्या जात असलेल्या अशा महत्त्वपूर्ण उपक्रमांच्या पार्श्वभूमीवर शिक्षकांना त्यांच्या तंत्रज्ञान विषयक कौशल्यांचा विकास घडवून आणणे आवश्यक आहे, जेणेकरून ही शैक्षणिक धोरणे प्रभावीपणे अमलात आणता येतील.

डिजिटल माध्यमे वापरत असताना घ्यावयाची दक्षता

सध्याच्या डिजिटल जगामध्ये तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. सध्या लोकांकडे इंटरनेटवर अमर्याद सामग्री उपलब्ध आहे. इंटरनेटवर व्यक्ती ज्ञान, सामान्य माहिती, विविध मुद्द्यांची जागरूकता, वैयक्तिक काम, अनुभव, मूल्य, कौशल्य प्राप्ती इत्यादी बाबींचे ज्ञान प्राप्त होत असते. सध्या तरुण मुलांकडे मोठ्या प्रमाणात स्मार्टफोन उपलब्ध झाले आहेत परंतु त्याचा योग्य वापर करण्याची कौशल्य त्यांना प्राप्त नाहीत, त्यासाठी त्यांना डिजिटल माध्यमे वापरत असतानाची जबाबदारीची जाणीव असणे गरजेचे आहे. त्यासाठी पुढील तत्वे त्यांना माहीत असणे आवश्यक आहे.

Be Responsible (जबाबदार व्हा)

1. गोपनीयता सेटिंग विचारपूर्वक आणि सक्रियपणे वापरा.
2. जिओ टॅगिंग पासून सावध रहा आणि निवडक वापर करा.
3. इंटरनेटवर मित्र आणि फॉलोवर यांना जाणून घ्या आणि निवडक लोकांना सहभागी करून घ्या.
4. अयोग्य ऑनलाईन वर्तनाची तक्रार करा आणि ट्रोलर्सना ब्लॉक करा.
5. स्रोतांची विश्वासार्हता आणि अचूकता यांचे मापन करा.

Be Respectful (आदरयुक्त राहा)

1. इतरांच्या गोपनीय, संवेदनशील आणि खाजगी माहिती पासून दूर राहा.
2. ई-मेलमध्ये योग्य औपचारिक भाषेचा वापर करा.
3. आपण पोस्ट करत असलेल्या प्रत्येक माहितीची सत्यता तपासून घ्या.
4. इंटरनेटवर संवाद साधत असताना चुकीच्या भाषेचा वापर टाळा.

Be Reputable (प्रतिष्ठा प्राप्त करा)

1. तुमची मूल्य, आवड, प्रतिभा, कौशल्य दर्शवणारी माहिती पाठवा.
2. इंटरनेट गट तयार करताना दक्षता घ्या.
3. चांगले सामाजिक बदल घडवणाऱ्या उपक्रमांमध्ये सहभागी व्हा.
4. इंटरनेटवर तुमचे नाव चांगल्या गोष्टींसाठी सोडले जाईल यासाठी प्रयत्नशील रहा.

थोडक्यात आपल्याला असे म्हणता येईल की जर इंटरनेटचा जबाबदारीने वापर केला तर सध्याच्या नागरिकांना कामाच्या अभिव्यक्तीच्या आणि विकासाच्या असंख्य संधी प्राप्त होतील व त्यांचा विकास गतिमान होईल.

कोरोना महामारीचा प्रसार २०१९-२० नंतर मोठ्या प्रमाणामध्ये झाला या साथीच्या रोगाचा सर्वात मोठा प्रभाव हा शिक्षण क्षेत्रावर मोठ्या प्रमाणामध्ये झाला या कालखंडामध्ये देशातील शिक्षण व्यवस्था ठप्प झाले होते व अध्ययन अध्यापनाची प्रक्रिया प्रभावित झाली होती त्यावेळी या क्षेत्रामध्ये कार्य करणाऱ्या लोकांच्या असे लक्षात आले की प्रत्यक्ष वर्गामध्ये जाऊन शिकणे या गोष्टीला एखादा पर्याय उपलब्ध असणे गरजेचे आहे या गरजेतून शिक्षणाच्या स्वरूपाविषयी बदल करणे ही प्रक्रिया सुरू झाली.

वर्ग अध्यापनामध्ये प्रत्यक्ष शिक्षण घेणे व ऑनलाईन शिक्षण घेणे याच्यामध्ये निश्चित स्वरूपामध्ये बदल आहे. वर्गातील अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये विद्यार्थ्यांचा शिक्षकांची, सहकारी मित्रांची प्रत्यक्ष मदत होत असते आणि त्यातून शिक्षणाची प्रक्रिया गतिमान होत असते. डिजिटल शिक्षणामध्ये शिक्षक व विद्यार्थी यांचा प्रत्यक्ष संबंध येत नाही, परंतु शिकण्याची प्रक्रिया अध्ययन प्रक्रिया ही प्रभावीत होत असते. अध्ययनार्थी आपल्या गतीनुसार शिक्षण घेऊ शकतो हा फायदा डिजिटल शिक्षणामध्ये होतो.

डिजिटल शिक्षण ही संकल्पना उत्क्रांत होत आहे. ही संकल्पना अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये डिजिटल माध्यमांचा वापर करणे याच्याशी संबंधित आहे. डिजिटल शिक्षणामध्ये प्रत्यक्ष डिजिटल माध्यमांचा वापर करून शिकवता येते. तसेच ऑडिओ व्हिडिओ मल्टीमीडिया इत्यादी संसाधनांचा वापर करूनही अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया राबविता येते. भारताच्या सामाजिक आर्थिक परिस्थितीच्या संदर्भामध्ये बोलायचे झाले तर लोकांच्याकडे कम्प्युटर लॅपटॉप उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. इंटरनेट सेवेची उपलब्धता असणारी लोकसंख्या ही तुलनेने कमी आहे.

वर्ग अध्यापनामध्ये डिजिटल साक्षरता

शिक्षक आपल्या अध्यापनाला सहाय्यभूत म्हणून डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर करत असतात शिक्षक अध्यापन करत असलेल्या विषयांमध्ये काही संकल्पना क्लिष्ट व गुंतवणुकीच्या असतात त्या विस्तृतपणे विद्यार्थ्यांना समजावून सांगण्यासाठी शिक्षक सहाय्यभूत प्रणालीचा वापर करत असतात यामध्ये प्रामुख्याने डिजिटल माध्यमांचा वापर शिक्षकांकडून केला जातो.

शिक्षणामध्ये पारंपरिक अध्यापन पद्धतीचा वापर कमी होऊ लागलेला आहे आणि त्या जागी आधुनिक पद्धतीचा वापर मोठ्या प्रमाणात होऊ लागलेला आहे. यामध्ये प्रामुख्याने डिजिटल संसाधनांचा वापर शिक्षकांच्याकडून व विद्यार्थ्यांच्याकडून केला जातो, याचा उपयोग विद्यार्थ्यांना ज्ञानसंपादनामध्ये विद्यार्थ्यांच्या निर्णय प्रक्रियेमध्ये आणि संबंधित घटकाचे आकलन नीट होण्यासाठी मदत होत असते.

सध्याच्या परिस्थितीमध्ये शिक्षणाच्या पारंपारिक पद्धती बदलून त्या ठिकाणी आधुनिक पद्धतीने शिरकाव केला आहे. याच्यामध्ये पारंपारिक पद्धती सोबतच डिजिटल माध्यमांचा वापर करून अध्यापन केले जाते. विद्यार्थ्यांची विविध प्रकारची कौशल्य विकसित होत असतात. यामध्ये प्रामुख्याने विचार कौशल्य, लेखन कौशल्य व एकंदरीत विषयाची समाज या बाबी विकसित होत असतात.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. Christel, M. T., & Sullivan, S. (2010). *Lesson plans for developing digital literacies*. National Council of Teachers of English.
2. Martin, A., & Grudziecki, J. (2006). DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249–267. <https://doi.org/10.11120/ital.2006.05040249>
3. Martin, A., & Grudziecki, J. (2006). DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249–267.
4. Shopova, T. (2014). Digital literacy of students and its improvement at the university. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 7(2), 26–32.